

**БУЛІНГ:
УСВІДОМЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТА
ВИЗНАЧЕННЯ ВЕКТОРІВ
ЇЇ ВИРІШЕННЯ**

**Полтавський обласний інститут післядипломної освіти
ім. М. В. Остроградського
кафедра філософії і економіки освіти,
навчально-методичний кабінет психологічної служби,
центр методології та методики формування цінностей**

**БУЛІНГ:
УСВІДОМЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ВЕКТОРІВ
ЇЇ ВИРІШЕННЯ**

Полтава 2020

Булінг: усвідомлення проблеми та визначення векторів її вирішення : методичні рекомендації / Муліка К.М., Чарченко П.С. – Електронне видання. – Полтава : ПОППО, 2020. – 45 с. – Доступ : <http://poippo.pl.ua/nml/elektronni-vydannia-roipro>.

Рецензенти:

Москаленко І.М., начальник відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Полтавській області, підполковник поліції.

Найдьонова Л.М., кандидат психологічних наук, начальник відділу психолого-методичної підтримки служби освітнього омбудсмена.

Покиньборода С.Б., практичний психолог Миргородської загальноосвітньої школи I – III ст. №3 Миргородської міської ради Полтавської області.

Проаналізовані соціально-психологічні, виокремлено педагогічні чинники феномену «булінг» (цькування) та обґрунтований зв'язок цього явища з іншими видами порушення прав людини, зокрема, домашнім насильством; виявлені несумісності у нормативно-правових актах з питань булінгу. Надані аналітичні та статистичні дані про суб'єкти реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) Полтавської області, які дозволяють зробити висновки про можливості системно-комплексного вирішення цієї соціально-психологічної проблеми.

Рекомендовано суб'єктам реагування на булінг, педагогічним працівникам, на яких покладається ключова роль у подоланні негативного явища булінгу в школі, представникам влади, які приймають системні рішення щодо вирішення соціальних проблем.

ЗМІСТ

КОРОТКО ПРО ЗМІСТ МАТЕРІАЛІВ	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРИРОДА БУЛІНГУ	8
РОЗДІЛ II. ВИЗНАЧЕННЯ ПРОБЛЕМ З ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ ТА ОРІЄНТОВНИХ ШЛЯХІВ ЇХ ВИРІШЕННЯ	16
ТАБЛИЦЯ 1. ПРОБЛЕМИ З ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ ТА ОРІЄНТОВНІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	17
ТАБЛИЦЯ 2. ПРО ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ РОЗВИТКУ БУЛІНГУ	25
<i>СУБ'ЄКТИ РЕАГУВАННЯ У РАЗІ НАСТАННЯ ВИПАДКУ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ) В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ</i>	25
<i>Заклади освіти</i>	25
<i>Служби у справах дітей</i>	27
<i>Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді</i>	29
<i>Територіальні органи (підрозділи) Головного управління Національної поліції в Полтавській області</i>	29
<i>СУБ'ЄКТИ СУПЕРВІЗІЙНОГО, НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ТА КОНСУЛЬТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ З ПИТАНЬ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ</i>	30
<i>Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського</i>	30
<i>Управління патрульної поліції Департаменту патрульної поліції</i>	32
<i>Благодійна організація «Світло надії»</i>	32
<i>Полтавська обласна молодіжна громадська організація «Твій Світ»</i>	32
РИСУНОК 1. АЛГОРИТМ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ РЕАГУВАННЯ У ВИПАДКУ БУЛІНГУ.....	35
ТАБЛИЦЯ 3. ПРО МЕРЕЖУ СУБ'ЄКТІВ РЕАГУВАННЯ У ВИПАДКУ БУЛІНГУ У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	36
ВИСНОВКИ	38
ПРИКІНЦЕВЕ СЛОВО АВТОРІВ	41
ДЖЕРЕЛА	42

КОРОТКО ПРО ЗМІСТ МАТЕРІАЛІВ

З метою системно-комплексного підходу до розв'язання проблеми булінгу у Полтавській області, було проведено засідання робочої групи (02.03.2020, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського), до якої долучились 19 спеціалістів області (стор. 5): 6 суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу (цькування)¹ та інші державні заклади, громадські організації, що опікуються даною проблемою (13). Із 7 суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу, визначених наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646, у робочій групі були представлені 6, окрім служби освітнього омбудсмена. У матеріалах презентовані пропозиції учасників засідання; результати «Мозкового штурму», теоретичного аналізу нормативно-правових актів, усних повідомлень практикуючих спеціалістів, Інтернет-сторінок суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу (цькування).

Узагальнено соціально-психологічні причини булінгу, намічені орієнтовні шляхи їх долання: психологічні, кадрові, методологічні, організаційні та нормативно-правові ([таблиця 1](#), стор. 17).

Зроблено спробу систематизувати дані про види робіт, повноваження суб'єктів реагування на різних етапах булінгу: до початку, наявності самої ситуації, постбулінгу ([таблиця 2](#), стор. 25).

Розроблено алгоритм взаємодії суб'єктів реагування у випадку булінгу ([рисунок 1](#), стор. 35)

Презентовано дані про мережу суб'єктів, що працюють над проблемою цькування у закладах освіти у Полтавській області ([таблиця 3](#), стор. 36).

¹ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03.02.2020 № 111/34394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>

Список учасників засідання робочої групи з проблеми протидії булінгу (ПОІППО, 02.03.2020)

1. Горошко Тетяна Віталіївна, завідувач центру практичної психології і соціальної роботи комунального закладу «Полтавський міжшкільний ресурсний центр Полтавської міської ради».
2. Дубинка Олена Вікторівна, заступник директора з навчальної роботи Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського.
3. Завалідер Наталія Миколаївна, начальник відділу соціального забезпечення праці та соціальних послуг Шишацької селищної ради.
4. Завезіон Валентина Сергіївна, начальник служби у справах дітей виконавчого комітету Глобинської міської ради.
5. Зінюха Марина Олександрівна, начальник відділу зв'язків із громадськістю управління патрульної поліції в Полтавській області Департаменту патрульної поліції.
6. Кабушка Юлія Вікторівна, директор Пирятинського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.
7. Кішінець Ольга Андріївна, начальник гуманітарного відділу виконавчого комітету Мачухівської сільської ради.
8. Курбала Анна Сергіївна, головний спеціаліст служби у справах дітей Полтавської облдержадміністрації.
9. Муліка Катерина Миколаївна, методист навчально-методичного кабінету психологічної служби Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського.
10. Нагієва Сона Саях Гизи, інспектор відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у Полтавській області.
11. Наріжна Валентина Анатоліївна, директор Комунальної установи «Інклюзивно-ресурсного центру Кременчуцької районної ради».
12. Самойлюк Ольга Миколаївна, методист навчально-методичного кабінету психологічної служби Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського.
13. Смірнов Олексій Ігорович, в.о. директора Комунальної установи «Інклюзивно-ресурсний центр» Шишацької селищної ради.
14. Федота Марина Вікторівна, начальник відділу служби у справах дітей виконавчого комітету Піщанської сільської ради.
15. Хорошева Тетяна Вікторівна, методист навчально-методичного кабінету психологічної служби Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського.
16. Цеба Ірина Іванівна, методист районного педагогічного сервісного центру відділу освіти, молоді та спорту Карлівської районної державної адміністрації.
17. Чепур Олександр Сергійович, голова Полтавської обласної молодіжної громадської організації «Твій Світ».
18. Чикурова Олена, керівник притулку для жінок, які постраждали від домашнього насильства Благодійної організації «Світло надії».
19. Шилов Віктор, керівник молодіжного центру «Lighthouse» Благодійної організації «Світло надії».

ВСТУП

Культурні надбання людства у різних країнах у окремо взятий період історії характеризуються певним, особливим, соціальним тиском на людину. І цей тиск у різні, не такі віддалені періоди часу сприймався як належне, вважався легітимним, дозволеним (рабство, дитяча праця, гендерна нерівність), внаслідок чого людині було взагалі неможливо віднайти власне місце у соціальній системі, успішно адаптуватися у соціумі, навіть розвиватися, не зважаючи на будь-які докладені зусилля. В нашій країні теж через неналежну увагу до людського психічного (внутрішнього, суб'єктивного, імпліцитного) тривалий час і дотепер феномен насильства важко усвідомлюється, та поки частіше характеризується фіксацією випадків (і це закономірно), але не успішним їх розв'язанням. Більше того, на всіх етапах формування та розвитку особистості в нашому суспільстві присутнє явище надмірного тиску або знуцання одних людей над іншими, починаючи з сім'ї, продовжуючись у школі, вищих навчальних закладах, армії, серед друзів та в робочих колективах. Наприклад, у школі це може відобразитися у таких формах:

- учителі вчиняють тиск на батьків, бо вважають, що останні не вчать вдома з дітьми уроки, не виховують в дітей повагу до вчителів, перекладають обов'язки виховного впливу на дітей на них;
- батьки – на вчителів, бо вважають, що останні погано ставляться до їх дитини, неналежно виконують свою роботу, і, знову таки ж, перекладають обов'язки виховного впливу на дітей на них;
- діти – на дорослих, бо копіюють моделі поведінки самих дорослих (спостерігаючи легітимність таких дій), «випробовують» інших, щоб задовольнити шляхом тиску якісь бажання (у відпочинку, повазі тощо).

І саме через звичність цього явища серед українців формується апатичне, толерантне ставлення до насильства, ігнорування його як проблеми, переважання співчуття над адекватним реагуванням. На долання цієї проблеми в українському соціумі першочерговим є формування негативного ставлення до цькування людини людиною, готовності відкрито говорити про насильство, як суспільну проблему, натомість захисту репутації закладу. На сьогодні ж, ані потерпілий, ані спостерігачі воліють не повідомляти нікого про випадок, через:

- страх здобути клеймо, ярлик «стукача»;
- страх взяти відповідальність за власну поведінку;
- страх бути «поганими» для адміністрації, батьків, родичів тощо;
- страх того, що через втручання і активні дії щодо захисту інших насильства розповсюдиться і на нього/неї;
- звикання до насильства, прийняття жорстокості до себе/інших як норми;
- домінування каральної системи виховання у сучасній сім'ї;

- сприйняття булера як авторитета, «альфа-самця», еталона та зразка для наслідування;
- новизна, невідомість випадків повідомлення про булінг, «чим це все може закінчитись»;
- сумніви, чи вистачить ресурсів вирішити ситуацію після її ідентифікації, часто зручніше робити вигляд, що нічого не відбувається.

Але з прийняттям Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (2018), «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2020) ситуація змінилась і проблемі насильства в Україні почала приділятися особлива увага (протягом 2018-2020 до закладів освіти надійшло для виконання 9 нормативно-правових документів Міністерства освіти України з питань булінгу).

РОЗДІЛ I. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРИРОДА БУЛІНГУ²

Відповідник англійському «булінг» в українській мові – цькування, знущання, тероризування, роз'ятрювання. На відміну від первинного значення «бикування» (англ. bull – бик, бугай): тупість, обмеженість, незграбність, неоковирність, звуження свідомості від сильної люті, великої маси агресора, на сьогодні «булінг» охоплює значно ширші форми агресивної поведінки. Як правило, індивідуальне чи групове цькування спочатку спрямовується на більшість членів групи, проте, систематичного страждання зазнають окремі, найбільш вразливі. Відповідно до законодавства України, до «булінгу» (цькування) належать: 1) випадки індивідуального та групового характеру (наявність соціальних ролей «жертва», «агресор», «спостерігачі», ознаки активності «діяльність», «бездіяльність»); 2) ситуації взаємодії між учасниками освітнього процесу та під час реалізації навчальних планів, програм; 3) систематичність агресивних дій, спрямованих на конкретну жертву.

Разом з тим, такі формальні визначення ролей «булер», «жертва», «спостерігачі», надмірний акцент уже на гострих ситуаціях відволікає увагу від ефективної профілактики, виявлення поведінки учасників освітнього процесу, яка у подальшому переростає у тероризування (установки вчителів, їх схильність захищати репутацію закладу, колег, а не дітей; соціально-психологічний клімат; стиль управління, ступінь довіри у освітньому закладі тощо). Також вікові обмеження однієї із сторін «булінгу» – малолітня або неповнолітня особа – становлять перепони для застосування цього законодавства при вирішенні випадків цькування між дорослими, що є учасниками освітнього процесу.

Існують різні підходи до визначення природи цього явища і відповідні до них заходи втручання. Є напрямок, відповідно до якого, акцентується увага на «булінг-структурі» – соціальній системі, у контексті якої розвиваються групові процеси цькування людини (наявність мимовільних спостерігачів, інших учасників, соціально-психологічній атмосфері у школі, яка на думку науковців, визначає динаміку цього явища). У цьому напрямку описаний феномен «змова

² Булінг (цькування) - діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Типовими ознаками булінгу (цькування) є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін - кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого. (Про освіту: ЗУ документ 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>)

мовчання», коли педагогічні працівники стають на позиції захисту репутації закладу, колег, а не дітей. Інший підхід, заснований на існуванні типових характеристик жертви та переслідувача є і підхід, у якому цькування вважається природним процесом соціалізації людини.

Профілактичні заходи у закладах освіти тяжіють до другого, і хоча науковці та практики доводять, що відтворити типові психологічні портрети агресора чи жертви не є можливим, і «типування», що базується на спрощеному дихотомічному розподілі персон, задіяних у процесах переслідування, утруднює реалізацію системних стратегій вивчення проблеми та корекційного (практичні психологи у системі освіти)/терапевтичного (психотерапевти) втручання, усе ж для сучасного стану вирішення проблеми булінгу в Україні, вчителю важливо знати орієнтовні ознаки цього явища.

Ключові ознаки, що відрізняють булінг (цькування) від конфлікту:

- дисбаланс сил між сторонами конфлікту, неможливість однієї із сторін захиститися, агресор діє всупереч бажанню жертви;
- полярність настрою сторін булінгу: позитивний (задоволення потреб) – у булера, негативний, пригнічений (за рахунок якої відбувається самореалізація інших) – у жертви;
- навмисність та свідомість насильницької дії;
- тривалі психологічні та фізичні страждання жертви;
- булінг (цькування) як правило, не припиняється самостійно, потрібне втручання сторонніх;
- сторони не визнають умисності своїх дій, можуть цілком раціонально пояснювати власну поведінку (звинувачувати жертву, заперечувати її страждання тощо).

Є декілька змін у поведінці дитини, що сигналізують про булінг (громадянська, соціальна, комунікативна компетентність учителя передбачає його здатність виявляти загрожуючі ознаки):

- сором'язливість;
- замкнутість;
- збудженість;
- тривожність;
- агресивність;
- капризи;
- стан стресу;
- протести проти відвідування школи;
- пропуски занять у школі;
- погіршення академічної успішності;

- зміни у звичках харчування та сну, кошмари;
- самопошкодження або суїцидальні настрої;
- раптова зміна кола друзів.

Основними причинами булінгу є:

- особливості поведінки, зовнішності або статусу людини. Наприклад, жертвами булінгу стають сором'язливі та закриті до спілкування діти, або навпаки, успішні в навчанні «ботани», також із сімей, що потрапили у складні життєві обставини;
- засвоєні моделі поведінки у сім'ї на первинних етапах соціалізації. Часто як жертви, так і агресори мають низку соціальних, психологічних проблем (гіпер- або гіпоопіка з боку батьків, стан здоров'я тощо);
- агресивне середовище у класі і школі, відсутність або низький рівень довіри. Авторитарний стиль навчання, замасковане у «жарти» та педагогічну вимогливість знуцання боку вчителів/адміністрації сприймається дітьми як норма поведінки, зразок для наслідування. А «непомічання» проблеми булінгу на рівні закладу освіти призводить до почуття безкарності у кривдників та безнадійності у їх жертв;
- соціальні стереотипи та нерівність. Нерідко дискримінацію за певними ознаками застосовують у міжособистісних стосунках по відношенню до жертв задля демонстрації своєї сили та переваги (тиск більшості батьків на окремих з метою збирання коштів на потреби закладу освіти тощо, що відображається на дітях);
- популяризація антисоціальних моделей поведінки у мас медіа та соціальних мережах. Нерідко демонстрація жорстокості та насильства на екрані сприймається підростаючим поколінням як єдиний правильний зразок поведінки і відповідно формує єдиний, насильницький, спосіб вирішення будь-якого конфлікту;
- недостатня співпраця закладу освіти зі службами у справах дітей, соціальними службами, які покликані надавати конкретну допомогу дітям, сім'ям, які потрапили у складні життєві обставини.

Форми прояву булінгу:

За способом дії/впливу:

- завдання тілесної шкоди (удари, штовхання, пошкодження або крадіжка власності);
- словесна форма (обзивання, глузування або висловлювання, якими ображається стать, раса або сексуальна орієнтація);
- соціальне групування та ізоляція (виштовхування) окремих (розповсюдження пліток або чуток);

- письмова форма (написання записок або знаків, що є болючими чи образливими);
- дистанційна форма (розповсюдження образливих коментарів з використанням електронної пошти, мобільних телефонів, сайтів, соціальних мереж).

Як правило, у закордонних виданнях вирізняють фізичний та психологічний вплив (насильство, булінг). Відповідно до українського законодавства, булінг, як різновид насильства, розрізняють:

- психологічний (приниження, образи, погрози, переслідування, залякування, маніпуляції, відкрите ігнорування, дискримінація та зневага, шантаж, позбавлення права на захист честі та гідності тощо);
- фізичний (умисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, штовхання, перешкоджання свободі пересування, примус до вживання алкоголю чи наркотиків, позбавлення можливості харчування, відпочинку чи сну тощо);
- економічний (обмеження чи заборона використовувати власні кошти, пошкодження майна жертви, позбавлення або перешкоджання у доступі до їжі, житла, майна, обмеження у можливості працевлаштування чи навчання, примус до жебрацтва тощо);
- сексуальний (будь-які умисні систематичні дії сексуального характеру або примус до небажаних інтимних/сексуальних контактів, до залучення у порно-індустрію чи секс-бізнес, до спостереження за статевим контактом кривдника тощо).

Варто зважати на те, що в середовищі дорослих булінг має витонченішу форму, більше психологічну, ніж фізичну, перетворюється у «мобінг» (англ. «mob» – «натовп»), коли майже не застосовується саме фізичне насильство. Описані випадки, коли конфлікт на виробництві у контексті мовних, національних, інших відмінностей, переростає у групове цькування окремої людини (мобінг) та призводить до виключення навіть висококваліфікованих спеціалістів з соціальної структури, втрати останніми здоров'я. Соціально-психологічні механізми мобінгу та булінгу різні. Але поки що українське суспільство не достатньо усвідомлює того факту, що психологічне насильство несе не менші загрози, ніж фізичне, і саме через це реальні показники знущань серед дітей можуть бути значно вищі за ті, що демонструються у соціологічних дослідженнях, оскільки можуть не враховувати цілу низку психологічних видів булінгу, такі як плітки чи ігнорування.

Внаслідок булінгу страждає суспільство в цілому, жертви отримують досвід, пов'язаний із соціальними (погіршення відносини з сім'єю та друзями,

низька академічна успішність, пропуски занять, схильність до асоціальної поведінки, ймовірність стати молодими батьками/ранньої вагітності), фізичними (самопошкодження, розлади харчування або сну) та емоційними (соціальна тривожність, соціальна ізоляція, замкненість, самотність, депресією, низька самооцінка, суїцидальні думки) проблемами. У низці наукових праць встановлюється зв'язок між досвідом участі дитини у булінгу, зокрема, знущання над іншими – з подальшою її кримінальною поведінкою. Спостерігачі булінгу також переживають різні емоції, що мають переважно, негативні для суспільства наслідки (зневіра захиститися, розчарування та недовіра людям, відповідні моделі поведінки).

Результати досліджень в Україні щодо загальних уявлень підлітків про явище булінгу і попередньої орієнтовної оцінки його розповсюдженості в цілому, незважаючи на відмінність використаних методів і дизайну досліджень, мають спільні тенденції. За результатами загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти (2018) – 25,8% учнів/студентів протягом року хоча б один раз ставали жертвами цькування у своїх закладах освіти з боку інших однолітків; 67% дітей у віці 11-17 років стикалися із проблемою булінгу, 24% дітей стали жертвами, а 44% тих, хто на власні очі спостерігав цькування інших³. У іншому дослідженні – власний досвід жертви цькування мають 34% досліджених учнів, 44% підлітків відповіли, що не мають власного досвіду перебування в таких ситуаціях, і майже стільки (43%) досліджуваних цькували інших, а 13,4% були організаторами цькування⁴.

У контексті вищесказаного, у суспільстві панують уявлення про те, що ключові відповідальні особи за наявність насильства у закладах освіти – психологи та соціальні педагоги, проте, ці спеціалісти можуть бути лише допоміжними та лише за умов:

- готовності особистості змінюватися, розвиватися (а не змінювати інших);
- високого професійного рівня працівників психологічної служби та реалізації рекомендацій цих спеціалістів усіма учасниками освітнього процесу: педагогами, учнями, батьками;
- автономності роботи фахівця у шкільній системі (зادля дотримання нейтральної позиції та довіри учасників освітнього процесу при взаємодії), бо, наприклад, надання психологічної допомоги тому, хто її не

³ Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти. Частина V Булінг у початковій школі. URL: <http://testportal.gov.ua/tag/pisa-2018/>

⁴ Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : методичні рекомендації. Київ, 2014. С. 22-26, 64.

просив та не потребує, за вказівкою адміністрації, а особливо у ситуації недовіри, є також тенденцією до насильства.

Працівники психологічної служби Полтавської області мають певну довіру учасників освітнього процесу – протягом 2019-2020 н.р. з проблеми булінгу до них надійшло 2273 звернення (майже однакова кількість від дітей (810) та педагогів (825), від батьків - 638 звернень)⁵.

Труднощі на шляху ефективної профілактики, вирішення булінгу (цькування). Насильницькі дії часто припиняються у випадку їх ідентифікації та оприлюднення, суспільного дозволу відкрито говорити про насильство, і навпаки, приховування або замовчування легітимізує насильницькі діяння. При цьому на сучасному етапі розвитку українського суспільства, повідомити відповідні органи (особисто звернутися), зафіксувати випадок, шукати допомоги у ситуації булінгу⁶ для людини є непростю психологічною проблемою через:

- страх бути звинуваченим за поширення негативної інформації (у окремій сімейній/шкільній системі наявний дозвіл на засудження певних дій, проте, коли інші, ззовні, звинувачують представників системи – вона ущільнює свої кордони, дотримуючись правила «не виносити сміття з дому»);
- тривогу травмуватися вдруге (у ситуації, коли довести випадок булінгу та отримати очікувану допомогу не вдалось). Непідтверджений факт булінгу (фіксація події як «конфлікт», «сварка», «непорозуміння») призводить до зміни соціально-психологічних ролей учасників ситуації (кривдник стає жертвою, а жертва – кривдником) та накопичення психологічної напруги у вигляді образ, очікування сатисфакції;
- сором за власну нездатність подолати насильство щодо себе (педагоги, адміністрація закладу, батьки, тобто ті, хто мав би захищати дитину від булінгу, навпаки, соромлять жертв за начебто нездатність протистояти тиску та агресії з боку кривдників та з різних причин майже не допускають можливості захищати свої права відповідно до можливостей, наданих у нормативно-правових актах України).

Не додає впевненості постраждалим у своїх діях щодо власного захисту, а часто навіть унеможлиблює ідентифікацію та вирішення проблеми –

⁵ Забезпеченість закладів освіти Полтавщини працівниками психологічної служби складає 53 % практичними психологами – 585 осіб; 49 % соціальними педагогами – 289 осіб (Про аналітичну довідку щодо діяльності психологічної служби у системі освіти Полтавської області у 2019-2020 н.р. : лист Департаменту освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації від 29.05.2020 № 01-22/838)

⁶ Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII: лист Міністерства освіти і науки України. № 1/11-881. 29.01.2019.

використання розмитих, незрозумілих термінів при описанні алгоритму дій у випадках булінгу, різне трактування цього поняття та велика кількість нормативно-правових актів (наприклад, відсутність слова «систематичність» по відношенню до булінгу у Кодексі України про адміністративні порушення та наявність його у Законі України «Про освіту»).

Психологічні особливості педагогічної праці як чинники булінгу. Професійна (при цьому вона є також особистісною) оцінка роботи вчителя з боку суспільства та освітньої системи (присвоєння звання, встановлення кваліфікаційної категорії тощо) на сьогодні розглядається виключно через призму навчальних досягнень його учнів. У цьому випадку діти, які не здатні демонструвати високі навчальні результати (а проблема ускладнюється процесами інклюзії), можуть викликати негативну реакцію та відповідне ставлення педагога, як у людини амбіційної, прагнучої до визнання та самореалізації, через Дамоклів меч оцінки його діяльності з боку колег та керівництва.

Вимоги до педагогів невинно змінюються і часто суперечать одні одним, що створює відчуття неможливості їх реалізації. Так, наприклад, принцип дитиноцентризму неможливо реалізувати в умовах переповнених класів; вимоги збереження психічного здоров'я учнів нівелюються тим, що праця вчителя продовжує оцінюватися за критеріями засвоєння школярами програмних знань та вмій; вимоги повідомляти державні служби про випадки булінгу або невиконання батьками своїх обов'язків дисонують з вимогами адміністрації школи «всіляко уникати конфліктів» чи, принаймні, не виносити їх за межі освітнього закладу.

Суттєвою перешкодою виконання освітянами наявних нормативно-правових актів, які визначають алгоритм дій у ситуації порушення прав дітей (у тому числі булінгу) є і позитивна оцінка професійності вчителя за умови відсутності конфліктів у його діяльності та традиційні уявлення щодо слухняності або покірності в українському суспільстві, а неконструктивні стратегії поведінки вчителя в конфліктній ситуації (ігнорування, конфронтація, конформізм тощо) не тільки підвищують ризик «синдрому педагогічного насильства», але і можуть інтеріоризуватися учнями як соціально схвалені зразки вирішення комунікативних проблем через насильство.

Тому важливим є переосмислення традиційних критеріїв оцінки професійної діяльності педагога: позитивний психологічний мікроклімат у дитячому колективі, відповідний, що дозволяє продуктивно працювати, рівень тривожності та адекватну самооцінку учнів слід визначати як досягнення вчителя, нарівні з навчальними; повноцінне функціонування системи з

профілактики емоційного вигорання педагога задля підтримання психологічної безпеки у закладі освіти; усвідомлення вчителем власних можливостей та повноважень, розвитку його самоповаги.

Порушення прав учасників освітнього процесу (у тому числі педагогів та батьків), домашнє насильство як коріння булінгу. Як бачимо, безпечна школа передбачає побудову освітнього процесу з позицій актуалізації психологічного розуміння природи конкретної живої людини, цілісного розвитку особистості у всій її складності та різноплановості, а вирішення проблеми булінгу тісно переплітається з проблемою порушення прав людини (зокрема, учасників освітнього процесу, у тому числі дорослих) та домашнім насильством (діти засвоюють моделі поведінки, випробовують їх вдома, задовольняючи свої потреби, а потім до школи переносяться вже закріплені, перевірені, звичні дії). За умови порушення прав педагогічних працівників у закладі освіти, останні обмежені у особистісних та інших можливостях захищати дітей, у свою чергу, домашнє насильство, скрутні життєві обставини (не доглянуті діти, які не мають гігієнічних та соціальних навичок, що беруть без дозволу речі інших дітей, доїдають у їдальнях, не мають речей, які мають більшість дітей, терплять приниження, щоб їх помічали та приймали до своєї спільноти інші діти тощо). Саме тому ефективна профілактика та розв'язання ситуацій булінгу передбачає з одного боку – дослідження соціально-психологічного клімату школи, стилю управління, відкритості та демократичності процесів, з іншого – тісну взаємодію суб'єктів реагування у разі порушення прав дитини, що закріплено у чинних нормативно-правових документах⁷.

⁷ Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF>

РОЗДІЛ II. ВИЗНАЧЕННЯ ПРОБЛЕМ З ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ ТА ОРІЄНТОВНИХ ШЛЯХІВ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Разом з позитивними зрушеннями у Законодавстві України щодо посилення уваги до протидії різним формам насильство, з'явилися і перешкоди у їх ефективній реалізації:

- у Кодексі України про адміністративні правопорушення, на відміну від Закону України «Про освіту», у трактуванні поняття «булінг», відсутні такі ознаки явища, як «бездіяльність» і «систематичність дій»;
- у документах Міністерства освіти і науки України (2018-2020) повноваження щодо встановлення / підтвердження ситуації булінгу покладається на представників різних установ, а відмінні алгоритми реагування на можливі випадки домашнього насильство та булінгу – роз'яснюються у різних паперах;
- у вимогах з питань протидії домашньому насиллю та булінгу містяться поняття «агресія», «насильство», «одноразовий конфлікт», проте, не надається роз'яснення природи таких термінів. У документах ці поняття трактуються як негативні та недопустимі, що закономірно для освіти, яка перебуває у посттоталітарному стані, разом з тим, у інстинктивній, біологічній, фрустраційній психологічних теоріях агресії, конфліктології вони є невід'ємною частиною людського буття.

Такі протиріччя впливають на результати розгляду судами України та Полтавської області справ щодо булінгу. Протягом року (2019) з часу внесення змін до Кодексу України про адміністративні порушення щодо протидії булінгу (цькуванню)⁸, суди розглянули 248 справ про булінг, з яких у 124 справах було винесено рішення про накладення стягнення⁹, 22 справи закрили по малочисельності і в 36-ти закінчилися терміни розгляду. За цей період до управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Полтавській області надійшло 75 звернень з питань можливого булінгу, 4 з яких підтвердились, батьків притягнуто до відповідальності¹⁰.

Велика кількість розпорядчих паперів та наявність у них протиріч, викликає когнітивний дисонанс, фрустрацію педагогів; перешкоджає відповідальним спеціалістам ідентифікувати випадок булінгу, а постраждалим – отримати

⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Кодекс України про адміністративні правопорушення. Документ 8073-Х. Редакція від 29.11.2020. Підстава 943-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

⁹ Падучак О. Булінг – стоп! Аналіз першого року реалізації Закону щодо протидії булінгу. *Юридична газета (онлайн)*. URL: <https://cutt.ly/Ehd3wO5>

¹⁰ Інформаційний запит до Головного управління Національної поліції в Полтавській області та відповідь на нього з питань можливого булінгу на території Полтавської області протягом 2019 року: від 17.08.2020 за вих. № 23/115/20/01-2020.

допомогу. Окрім того, високий рівень толерантності до насильства та неналежна обізнаність громадян про визначені державою алгоритми реагування учасників освітнього процесу на насильство – актуалізувало потребу у конкретизації проблем з реалізації заходів по протидії булінгу, окресленні шляхів їх вирішення у Полтавській області.

У таблиці 1 «Проблеми з протидії булінгу та орієнтовні шляхи їх вирішення» представлений досвід, точки зору учасників [круглого столу](#), що базуються на їх практичній професійній діяльності.

ТАБЛИЦЯ 1. ПРОБЛЕМИ З ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ ТА ОРІЄНТОВНІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

ПРОБЛЕМИ ¹¹	ОРІЄНТОВНІ ШЛЯХИ РІШЕННЯ
<i>Психологічні</i>	
Різне розуміння суб'єктами реагування у разі настання випадку булінгу (цькування), представниками державних установ та громадських організацій, широкого кола громадськості сутності проблеми домашнього насильства, булінгу та відповідальності за дії (бездіяльність) у ситуації порушення прав дітей та дорослих	<p>Забезпечити сталість та системність проведення просвітницьких заходів у закладах освіти різними суб'єктами, забезпечити чітку реалізацію мети заходів з подальшим відслідковуванням їх ефективності</p> <p>Укласти тезаурус з чіткими визначеннями, критеріями, за якими класифікуються випадки конфлікт, насильства, булінг, домашнє насильство для використання суб'єктами, що проводять просвітницьку та іншу роботу з питань профілактики булінгу у закладах освіти</p> <p>Створити єдине професійне інформаційне поле в області з питань науково-методичного забезпечення діяльності суб'єктів реагування у ситуації булінгу, домашнього насильства (перелік установ, організацій, посилання на їх електронні джерела інформації)</p> <p>Посилити відповідальність керівників освіти за нераціональне використання часу неповнолітніх (протягом освітнього процесу), а саме: недоцільні (які дублюють одне одні) та неякісні просвітницькі заходи з питань булінгу</p>

¹¹ Проблеми систематизовано за їх характеристиками: психологічні, кадрові, методологічні, організаційні, нормативно-правові

<p>Замовчування, високий рівень терпимості в суспільстві до випадків булінгу, домашнього насильства</p>	<p>Забезпечити системне інформування громадськості через мас медіа про сутність проблеми, причини та наслідки насильства, домашнього насильства, булінгу</p> <p>Забезпечити інформування громадськості через мас медіа про особливості роботи різних державних органів та установ (особливо про діяльність новостворених структур у об'єднаних територіальних громадах з питань соціального захисту дітей та сімей), громадських організацій з питань булінгу, домашнього насильства з метою формування усвідомлення проблеми, довіри до поліції, служб у справах дітей, соціальних служб, закладів освіти та інших</p>
<p>Дискримінація дітей у соціальному середовищі (школі) за ознаками: складних життєвих обставин, випадків домашнього насильства, наявності особливих освітніх потреб</p>	<p>Неухильне дотримання суб'єктами соціального захисту дітей інструкцій з надання необхідних соціальних послуг дитині, сім'ї, яка потрапила у складні життєві обставини</p>
<p>Недостатній рівень партнерської взаємодії учасників освітнього процесу та суб'єктів соціального захисту дітей і сімей щодо вирішення випадків насильство (булінгу), домашнього насильства</p>	<p>Проведення взаємо інформування суб'єктами виявлення дітей/сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах та/або організації соціального захисту</p> <p>Залучення соціальними працівниками педагогічних працівників до проведення оцінки потреб сімей, надання їм психологічної, педагогічної допомоги відповідно до компетенцій</p>
<p>Страх за наслідки повідомлень, тривожність з приводу бути осудженим близькою соціальною спільнотою за «донос на ближнього»</p>	<p>Запровадити в закладах освіти заходи на формування у учасників освітнього процесу практичних навичок користування «гарячою телефонною лінією», формулювати повідомлення про випадки насильства (булінгу), шукати та отримувати підтримку і захист у близькому оточенні; упевненості та позитивного ставлення до повідомлень про випадки булінгу, домашнього насильства</p>
<p>Недостатня конфліктологічна компетентність педагогічних працівників, батьків</p>	<p>Забезпечити реалізацію просвітницьких, розвивальних програм на розвиток конфліктологічної компетентності</p>
<p>Страх застосувати наявні механізми впливу на батьків, (подальшого моніторингу процесу) які порушують права дитини</p>	<p>Організувати проведення заходів (з урахуванням принципу рівний-рівному) для батьківської громадськості з метою підвищення психологічної культури батьків, обізнаності щодо їх ролі у забезпеченні інтересів та потреб дитини</p>

Кадрові	
<p>Недостатнє кадрове забезпечення закладів освіти, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та інших структур, які надають системну практичну допомогу:</p> <ul style="list-style-type: none"> - соціальними педагогами - практичними психологами - асистентами вчителів - працівниками, що відповідають за безпеку у закладі освіти (охоронці, чергові, в тому числі на перерві у коридорах, роздягальнях, біля туалетів тощо) - соціальними працівниками - психологами 	<p>Забезпечити 100% фінансування соціальної, освітньої сфери для відкриття ставок практичних психологів, соціальних педагогів, соціальних працівників та інших спеціалістів відповідно до територіальної потреби</p> <p>Створити можливість надання ефективних соціальних послуг сім'ям, що потрапили у складні життєві обставини, відповідними спеціалістами через механізми соціального контрактування (закупівля послуг, соціальне замовлення)</p>
<p>Реформування структур «служби у справах дітей», «центри соціальних служб для сім'ї, молоді та спорту» у зв'язку із децентралізацією</p>	<p>Передбачити у новостворених в об'єднаних територіальних громадах структури для надання практичної соціальної допомоги сім'ям</p>
<p>Відсутні спеціальні установи, фахівці для проведення корекційно-розвиткової роботи, психологічної терапії щодо подальшої реабілітації, відновлення сторін булінгу</p>	<p>Заборонити формальне довантаження працівників організацій та установ, які не мають ні часу, ні обладнаного місця, ні відповідної освіти надавати психотерапевтичні, корекційні, психологічні послуги</p> <p>Відкрити спеціальні заклади для надання психотерапевтичних, психологічних, корекційно-розвиткових послуг населенню</p>
Методологічні	
<p>Розбіжності у методах, підходах з вирішення випадків конфлікту, насильства, булінгу у педагогічних, інших працівників та неготовність застосовувати сучасні знання, вектори, визначені державою з виконання службових обов'язків на реалізацію найкращих інтересів дітей</p>	<p>Провести заходи для педагогічних та інших працівників закладів освіти з підвищення їх правової та комунікативної компетентності. До навчання залучити фахівців безоплатної первинної правової допомоги та інших фахівців юридичної сфери</p> <p>Враховувати при атестації працівників правові компетентності</p>
<p>Недостатня обізнаність спеціалістів різних суб'єктів щодо кола повноважень інших суб'єктів (методи, особливості втручання, теоретичні підходи, зона відповідальності)</p>	<p>Створити інформаційний посібник (дорожню карту) щодо повноважень різних суб'єктів соціального захисту дітей та захисту прав дітей</p>

<p>Використання у закладах освіти непрофесійної інформації та сумнівних, неперевіраних методик та методів з питань профілактики булінгу без моніторингу ефективності (врахування наявних в учнів знань, володіння сучасними методиками взаємодії з неповнолітніми)</p>	<p>Створити спільноту експертів (із належним рівнем компетенції) задля проведення експертної оцінки та моніторингу ефективності інформаційних, методичних матеріалів, програм, які пропонуються різними суб'єктами для використання з учасниками освітнього процесу у школі.</p> <p>Посилити відповідальність керівників освіти за використання сумнівних методик, інформаційних матеріалів у школах</p>
<p>Неналежна підготовка у вищих навчальних закладах педагогічних, соціальних працівників з питань:</p> <ul style="list-style-type: none"> - теоретичних соціально-психологічних аспектів насильства (булінгу, домашнього насильства) - надання конкретної допомоги на робочому місці на різних стадіях (виникнення/розвитку) насильства (булінгу) 	<p>Внести доповнення (зміни) до навчальних програм педагогічних, інших вищих навчальних закладів, з питань реагування на факти порушення прав дитини, домашнього насильства, булінгу</p> <p>Навчати спеціалістів відповідним методикам реагування на ситуації насильства, провокації, булінгу</p>
<p>Відсутність чітких, зрозумілих та готових до застосування алгоритмів взаємодії суб'єктів соціального захисту дітей з питань домашнього насильства та булінгу (у зв'язку із реформуванням органів, структур соціальних служб, служб у справах дітей – створенням об'єднаних територіальних громад)</p>	<p>Створити мультидисциплінарні команди (групи швидкого реагування), відмовившись від формальних «довантажень» спеціалістів, які зайняті іншою роботою та не мають відповідної освіти. Розглянути механізми соціального контракування (закупівля послуг, соціальне замовлення)</p> <p>Опанувати наявні алгоритми порядку та взаємодії між членами команди¹²</p> <p>Інформувати членів команди про повноваження кожного</p> <p>Визначити та оприлюднити механізм обслуговування в лікарні постраждалих від булінгу, домашнього насильства</p> <p>Визначити порядок фінансування роботи мультидисциплінарної команди за рахунок місцевого бюджету та інших джерел, не заборонених законом</p>

¹² Постанова КМУ від 1 червня 2020 р. № 585 “Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>

Організаційні

<p>Створені різні структури у закладах освіти (медіатори, шкільні офіцери поліції та інші) без належного науково-методичного обґрунтування та організаційного забезпечення ефективності діяльності</p> <p>Неузгодженість наявності таких структур у закладах освіти відповідно до Закону України «Про освіту»</p>	<p>Розробка науково-методичного та організаційного забезпечення відповідно до юрисдикції та у співпраці з іншими суб'єктами реагування</p>
<p>Наявність низки суб'єктів соціального захисту дітей, які приймають та перенаправляють повідомлення про факти домашнього насильства та булінгу (первинна допомога), проте, майже немає суб'єктів (з відповідною освітою), які реально спроможні надавати професійні психологічні консультації, реабілітаційні, корекційні послуги</p>	<p>Передбачити можливість фінансування, закупівлі послуг (консультаційних, корекційних, реабілітаційних) з використанням механізмів соціального контракування, що дасть змогу залучити компетентних фахівців</p>
<p>Неналежний обмін інформацією (взаємодія) між суб'єктами соціального захисту дітей, як наслідок — недоліки у координації дій між спеціалістами</p>	<p>Регулярно проводити спільні наради суб'єктів соціального захисту дітей та реагування на ситуації булінгу з обміну необхідною інформацією</p>
<p>Недостатнє інформування батьків про законодавчу відповідальність за порушення прав дитини</p>	<p>Зживати правоохоронним органам, службам у справах дітей, представникам виконавчої влади на місцях належних заходів у найкращих інтересах дитини у ситуації порушення її прав на безпеку</p>
<p>Недостатність (відсутність) у мас медіа інформації про успішні випадки вирішення конфліктів, булінгу, домашнього насильства</p>	<p>Розробити стратегію інформування населення про успішні випадки вирішення конфліктів, булінгу, домашнього насильства із залученням фахівців державного та неурядового секторів, дотичних до проблеми булінгу</p> <p>Інформувати населення про місцезнаходження, послуги, особливості роботи служб у справах дітей, поліції інших суб'єктів, діяльність яких пов'язана із захистом прав дітей</p>
<p>Незнання, невиконання суб'єктами реагування на можливі випадки булінгу, домашнього насильства, наявних інструкцій, методичних рекомендацій, законодавства</p>	<p>Провести взаємонавчання спеціалістів суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу (цькування), домашнього насильства про застосування конкретних алгоритмів дій у ситуації булінгу, домашнього насильства відповідно до чинних нормативно-правових актів</p>
	<p>Посилити відповідальність служб у справах дітей, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших, натомість створених структур за невиконання інструкцій з питань домашнього насильства та булінгу</p>

Відсутність «кейсів» успішних ситуацій вирішення випадків домашнього насильства, булінгу з подальшою реабілітацією та соціально-психологічним відновленням у соціумі учасників психотравмуючої ситуації	Розробити, поширити інноваційні методичні кейси, що містять, у тому числі, класичні ситуації булінгу для розігрування та обговорювання учасниками освітнього процесу, з навчання ефективно діяти у таких випадках (орієнтовно 10 випадків, які найчастіше зустрічаються)
<i>Нормативно-правові</i>	
Проблеми у механізмах надання соціальними службами, службами у справах дітей соціальних послуг сім'ї у випадках, якщо дитина проживає не за місцем реєстрації (у тому числі студенти)	Винести питання на розгляд місцевої виконавчої влади
Різноманітність у нормативно-правових актах, методичних рекомендаціях, наказах, спровоковані використанням понять, що не мають належного рівня визначеності «органи місцевого самоврядування», «управління освітою», «соціально-педагогічний патронаж», «булінг» тощо	Проведення роз'яснювальної роботи з юридично-правових аспектів реагування на проблему булінгу
Низька обізнаність громадськості, у тому числі спеціалістів державних структур, про державно-територіальний устрій, інфраструктуру, що опікуються питаннями протидії булінгу, домашнього насильства	Проведення роз'яснювальної роботи з громадськістю про державно-територіальний устрій, інфраструктуру з реагування на проблему булінгу
Через недостатню правову обізнаність суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) та різноманітність методичних рекомендацій для освітян з питань антибулінгу – ризик дискримінації людини, а саме «призначати» булером людину, без судового рішення	Неухильно дотримуватись наявних алгоритмів дій, визначених у наказах, Постановах Кабінету Міністрів (див. літературні джерела) Критичний аналіз суб'єктами реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) нормативно-правових актів на предмет дотримання прав людини
Відсутність у нормативно-правових актах чіткого визначення поняття «соціально-педагогічний патронаж» у системі освіти	Виконати наказ Департаменту освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації ¹³

¹³ Про апробацію нової документації практичних психологів і соціальних педагогів у системі освіти: наказ Департаменту освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації від 22.12.2018 № 466. URL: <http://poippo.pl.ua/pidrozdily?id=303>

Відсутні механізми фінансування (з державного бюджету) послуг, пов'язаних із корекційною, відновлювальною, терапевтичною допомогою у ситуації постбулінгу та після випадку домашнього насильства	Передбачити можливість фінансування, закупівлі послуг з використанням механізмів соціального контрактування, що дасть змогу залучити компетентних фахівців
--	--

У процесі конкретизації учасниками круглого столу проблем з протидії булінгу та орієнтовних шляхів їх вирішення (таблиця 1), стала помітною наступна проблема: дублювання спеціалістами різних структур (установ, організацій) заходів, які вони проводять у закладах освіти з протидії булінгу (мети, форм, методів роботи).

Оскільки у події взяли участь:

- шість із семи¹⁴ визначених наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646 спеціалістів різних структур, які уповноважені реагувати у разі настання випадку булінгу (цькування)¹⁵;
- представники інших державних установ із питань супервізійного, науково-методичного та консультаційного забезпечення проблеми протидії булінгу у Полтавській області (Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського, Інклюзивно-ресурсні центри);
- працівники БО «Світло надії», Полтавської обласної молодіжної громадської організації «Твій Світ»,

трапилась нагода виявити та розмежувати особливості діяльності представників державних і громадських установ у закладах освіти з профілактики/вирішення ситуацій цькування. Опис видів роботи учасників круглого столу систематизовано у 3 етапи: превенція булінгу (відсутність ситуацій можливого булінгу), кризова ситуація наявності можливого булінгу, постбулінгова ситуація (таблиця 2 «Про повноваження суб'єктів на різних етапах розвитку булінгу»). У виносках, внизу сторінок таблиці 2, наведено ключові документи, які регулюють діяльність вказаних структур.

Аналіз інформації, представленої у цій таблиці, допоможе краще розуміти специфіку роботи різних структур та налагодити ефективну взаємодію на створення безпечного освітнього середовища.

¹⁴ Окрім служби освітнього омбудсмена.

¹⁵ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03.02.2020 № 111/34394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>

ТАБЛИЦЯ 2. ПРО ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ РОЗВИТКУ БУЛІНГУ

Види роботи з превенції булінгу	Види роботи у кризовій ситуації булінгу	Види роботи у постбулінговій ситуації
<p align="center">СУБ'ЄКТИ РЕАГУВАННЯ У РАЗІ НАСТАННЯ ВИПАДКУ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЯ) В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ (наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646 зареєстровано в Мін'юсті України 03.02.2020 № 111/34394)</p>		
<p align="center">Заклади освіти ^{16 17 18 19} <i>Керівник, інші педагогічні та науково-педагогічні працівники</i></p>		
<p>Створення в закладі освіти безпечного середовища, відповідно до вимог Державної служби якості освіти України</p> <p>Розроблення, затвердження та оприлюднення Плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) у закладі освіти (далі План) (до початку навчального року)</p> <p>Протягом навчального року проведення моніторингу (за потреби, але не рідше одного разу на півріччя) ефективності виконання Плану та внесення (за потреби) до нього змін</p>	<p><i>Керівник закладу освіти:</i> Приймає заяву про випадок булінгу (цькування) або підозру щодо його вчинення в усній та (або) письмовій формі, в тому числі із застосуванням засобів електронної комунікації</p> <p>Невідкладно у строк, що не перевищує однієї доби, повідомляє територіальний орган (підрозділ) Національної поліції України, принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування), з'ясування причин, які призвели до</p>	<p>Надання індивідуальних психологічних і інших консультацій педагогам, дітям, батькам, опікунам з метою попередження та подолання наслідків психотравмуючих подій (за запитом)</p> <p>Визначення соціометричного статусу дитини у групі та проведення відновлювальних, корегувальних заходів в учнівському/педагогічному</p>

¹⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): ЗУ документ 2657 – VIII від 18.12.2018

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>

¹⁷ Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1646, зареєстровано в Мін'юсті України 03.02.2020 № 111/34394. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>

¹⁸ Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 06 вересня 2000 року № 434 (зареєстровано в Мін'юсті України 26.09.2000 № 659/4880)

¹⁹ Про затвердження положення про психологічну службу у системі освіти України: наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509 (зареєстровано в Мін'юсті України 31.07.2018 № 885/32337). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18>

<p>Проведення роз'яснювально-профілактичної роботи у закладах освіти серед учнів та їхніх батьків (законних представників), включно педагогічних працівників</p> <p>Залучення до спільних заходів представників Національної поліції, громадських організацій, інших суб'єктів соціального захисту дітей щодо профілактики булінгу</p> <p>Оформлення соціального паспорту школи</p> <p>Проведення дослідження соціометрії та референтометрії, самооцінки, рівня тривожності, страху учасників освітнього процесу (за потреби)</p> <p>Ознайомлення учасників освітнього процесу про порядок повідомлення та реагування на заяви (з дотриманням розумної конфіденційності, яка максимально забезпечує заявника та звинуваченого у можливому булінгу)</p>	<p>випадку булінгу (цькування) та вжиття заходів для усунення таких причин</p> <p>За потреби, викликає бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги</p> <p>Повідомляє службу у справах дітей з метою вирішення питання щодо соціального захисту малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування), з'ясування причин, які призвели до випадку булінгу (цькування) та вжиття заходів для усунення таких причин</p> <p>Повідомляє центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою здійснення оцінки потреб сторін булінгу (цькування), визначення соціальних послуг та методів соціального захисту дітей, забезпечення психологічної підтримки та надання соціальних послуг</p> <p>Скликає засідання комісії з розгляду випадку булінгу (цькування) не пізніше ніж упродовж трьох робочих днів з дня отримання заяви або повідомлення</p> <p><i>Педагогічні (науково-педагогічні) та інші працівники закладу освіти:</i></p> <p>Вживають невідкладних заходів з припинення небезпечного впливу</p> <p>За потреби надають домедичну допомогу та викликають бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги для надання екстреної медичної допомоги</p>	<p>колективі на відновлення статусу дитини в колективі</p> <p>Формування безпечної командної взаємодії у закладі освіти</p> <p>Здійснення корекційно-розвиткової роботи з сторонами та спостерігачами за булінгом із застосуванням інноваційних методів роботи, таких, як медіація, Кола та інші (за потреби та з дозволу батьків)</p>
--	--	--

	<p>Повідомляють керівника закладу освіти та принаймні одного з батьків або інших законних представників малолітньої чи неповнолітньої особи, яка стала стороною булінгу (цькування)</p> <p>Звертаються до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції України</p>	
Засновник (засновники) закладів освіти або уповноважений ним (ними) орган		
<p>Сприяють розробці плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти</p>	<p>Проведення перевірки фактів заявників (скаржників) щодо випадку булінгу, якщо робота Комісії, створена у закладі освіти, не задовольняє одну із сторін булінгу. Вивчаються документи роботи Комісії, створеної у закладі освіти з питання булінгу (цькування)</p> <p>Участь у засіданні Комісії з розгляду випадку булінгу (цькування), що створюється у закладі освіти</p>	<p>Надання інформації заявнику до яких фахівців можна звернутися (за потреби)</p>
Служби у справах дітей ^{20 21} <i>Начальник, головний спеціаліст, спеціалісти</i>		
<p>- Організовує розроблення і здійснення на відповідній території заходів, спрямованих на поліпшення становища дітей, їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку,</p>	<p>Повідомлення суб'єктам, дотичним до соціального захисту дітей про випадок булінгу, в залежності від ситуації (правоохоронні органи, Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заклади освіти)</p>	

²⁰ Пріоритетне завдання Служби у справах дітей - реалізація на відповідній території – державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень, у Типовому положенні про службу у справах дітей відсутнє поняття «булінг»

²¹ Про затвердження Типових положень про службу у справах дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 № 1068. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-%D0%BF>

<p>запобігання бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень;</p> <ul style="list-style-type: none"> - надає методичну та консультаційну допомогу у вирішенні питань щодо соціального захисту дітей та запобігання вчиненню ними правопорушень; - організовує і проводить разом з іншими структурними підрозділами, уповноваженими підрозділами органів Національної поліції заходи щодо соціального захисту дітей, виявлення причин, що зумовлюють дитячу бездоглядність та безпритульність, запобігання вчиненню дітьми правопорушень; - запрошувати для бесіди батьків або опікунів, піклувальників, посадових осіб з метою з'ясування причин, які призвели до порушення прав дітей, бездоглядності та безпритульності, вчинення правопорушень, і вживати заходів до усунення таких причин. - проводити перевірку стану виховної роботи з дітьми у навчальних закладах за місцем проживання. - проводити роботу серед дітей з метою запобігання вчиненню правопорушень; <p>відвідувати дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають на обліку в службі, за місцем їх проживання, навчання і роботи; вживати заходів для соціального захисту дітей</p>	<p>Інформування про права, заходи та послуги, якими можуть скористатися сторони булінгу</p> <p>Участь у засіданні Комісії з розгляду випадку булінгу (цькування), що створюється у закладі освіти та вивчення ситуації в сім'ї сторін булінгу за потреби</p>	
--	--	--

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді^{22 23}		
Надання соціальних послуг сім'ям та дітям, що потрапили у складні життєві обставини, з метою профілактики дискримінації	<p>Участь у засіданні Комісії з розгляду випадку булінгу (цькування), що створюється у закладі освіти</p> <p>Здійснення оцінки потреб дитини та її сім'ї, які потрапили в ситуацію булінгу (цькування), забезпечення соціальних та психологічних послуг</p> <p>Забезпечення діяльності мобільної бригади соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі</p>	Здійснення соціального супроводу сім'ї дитини-учасника випадку булінгу (у випадку, якщо сім'я потрапила у складні життєві обставини)
Територіальні органи (підрозділи) Головного управління Національної поліції в Полтавській області²⁴ <i>Інспектори з ювенальної превенції, дільничні офіцери поліції, працівники поліції груп швидкого реагування</i>		
Проведення роз'яснювально-профілактичної роботи у закладах освіти серед педагогів, учнів та їхніх батьків (законних представників)	<p>Прийом повідомлень та реагування на випадки булінгу (цькування) за повідомленням закладу освіти або інших осіб</p> <p>Збір матеріалів, встановлення факту булінгу та складання адміністративного протоколу</p> <p>Направлення адміністративних матеріалів за фактом булінгу (цькування) до суду</p>	

²² Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 80. Соціальні послуги. (Із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства праці та соціальної політики № 274 від 24.07.2006 р.): наказ Міністерства праці та соціальної політики України 14.10.2005 р. № 324)

²³ Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: Постанова Кабінету Міністрів України від 01 серпня 2013 року №573. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-%D0%BF>

²⁴ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. Зареєстровано в Мін'юсті України 07.06.2018 № 686/32138. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z0686-18?lang=uk> зі змінами, внесеними наказом МВС України від 20.06.2020

	<p>За підтвердженими фактами булінгу (цькування) та прийнятими судом рішеннями постановка на облік неповнолітніх осіб</p> <p>Участь у засіданні Комісії з розгляду випадку булінгу (цькування), що створюється у закладі освіти</p>	
СУБ'ЄКТИ СУПЕРВІЗІЙНОГО, НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ТА КОНСУЛЬТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ З ПИТАНЬ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ		
Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського ^{25 26} <i>наукові працівники, викладачі, методисти</i>		
<p>Методичне забезпечення освітян на курсах підвищення кваліфікації та в міжкурсовий період: інформаційно-роз'яснювальна, у тому числі правова, навчальна діяльність з опанування інноваційними науковими підходами, методами, методиками з питань профілактики булінгу</p> <p>Опублікування статей у мас медіа з питань профілактики булінгу</p>	<p>Переадресація звернення до керівника закладу освіти</p> <p>Педагогічне, психологічне консультування учасників освітнього процесу, громадськості щодо розв'язання випадків булінгу</p> <p>Надання експертної оцінки дій (бездіяльності) учасників освітнього процесу у ситуації булінгу</p>	<p>Проведення інтерв'язій, суперв'язій для працівників психологічної служби (інших педагогічних працівників), які потрапили у ситуацію булінгу</p> <p>Підготовка навчально-методичних кейсів за результатами реальних ситуацій</p>
Комунальна установа «Інклюзивно-ресурсний центр» ²⁷ <i>директор, психологи</i>		

²⁵ Про затвердження Положення про республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні та Київський і Севастопольський міські інститути післядипломної педагогічної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.11.2000 № 538. Зареєстровано в Мін'юсті України від 31.07.2001 № 651/5842. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0651-01>

²⁶ Про затвердження положення про психологічну службу у системі освіти України: наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509 (зареєстровано в Мін'юсті України 31.07.2018 № 885/32337). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18>

²⁷ Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 545. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>

<p>Проведення для батьків дітей з особливими освітніми потребами бесід з питань виховання дитини з особливими освітніми потребами, розвитку у них самостійності, формування життєвої компетентності</p> <p>Методичне забезпечення освітнього процесу з питань інклюзивного навчання</p> <p>Надання рекомендації з питань супроводу адаптації дітей з особливими освітніми потребами для практичних психологів і соціальних педагогів закладів освіти</p> <p>Проведення корекційно-розвиткових занять для дітей з особливими освітніми потребами на розвиток навичок комунікативної взаємодії в соціальному середовищі, розвиток соціального (емоційного інтелекту)</p> <p>Профілактика невротизації, депресивних станів, попередження суїцидальної, девіантної та делінквентної поведінки у дітей з особливими освітніми потребами</p> <p>Інформування педагогічних працівників про особливості та умови адаптації дітей з особливими освітніми потребами, про недопущення приховування фактів цькування щодо дітей з особливими освітніми потребами</p>	<p>Здійснення адресного перенаправлення до керівника закладу освіти, який приймає заяви про випадки булінгу</p>	
--	---	--

Управління патрульної поліції Департаменту патрульної поліції ²⁸ <i>працівники патрульної поліції (у т.ч. шкільні офіцери поліції)</i>		
Проведення роз'яснювально-профілактичної роботи у закладах освіти серед педагогів, учнів та їхніх батьків (законних представників)	У випадку отримання повідомлення про випадки булінгу, здійснення адресного перенаправлення до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції в Полтавській області	
Благодійна організація «Світло надії» ²⁹ <i>соціальні працівники, психологи</i>		
Проведення роз'яснювально-профілактичної роботи у закладах освіти серед учнів та їхніх батьків (законних представників) Навчання педагогічних працівників з питань: виявлення ознак булінгу та вчасного реагування; обізнаність щодо дій різних суб'єктів у випадку булінгу та міжвідомча взаємодія	У випадку отримання повідомлення про випадки булінгу, здійснення адресного перенаправлення до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції в Полтавській області Надання консультацій учасникам випадку булінгу, батькам, педагогам (за запитом)	Проведення для дитячих колективів заходів, спрямованих на командоутворення, покращення міжособистісної комунікації в колективі (спільно з практичним психологом, соціальним педагогом, класним керівником – які інформують про соціально-психологічні характеристики групи)
Полтавська обласна молодіжна громадська організація «Твій Світ» <i>керівник, волонтери</i>		
Проведення роз'яснювально-профілактичної роботи з молоддю за принципом «рівний-рівному» з питань профілактики булінгу	У випадку отримання повідомлення про випадки булінгу, здійснення адресного перенаправлення до територіальних органів (підрозділів) Національної поліції в Полтавській області	Проведення заходів із соціалізації учасників освітнього процесу: освітні квести, табори (спільно з практичним психологом, соціальним педагогом, класним керівником – які інформують

²⁸ Про апробацію експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції “Шкільний офіцер поліції” : Лист Міністерства освіти і науки України від 27.05.2016 № 2/2-14-966-16. URL : <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKM3ZNQlpsem1sV3M/view>

²⁹ Про затвердження Порядку здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2013 № 324, редакція від 16.05.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-2013-%D0%BF>

<p>Створення та поширення інформаційно-просвітницьких буклетів для всіх учасників освітнього процесу з питань булінгу</p> <p>Інформування батьків про законодавство, своєчасне реагування на прояви булінгу (цькування), надання порад батькам (індивідуальні та групові консультування) з питань захисту дітей від булінгу</p>		<p>про соціально-психологічні характеристики групи)</p>
---	--	---

Враховуючи недостатню обізнаність спеціалістів різних суб'єктів реагування на випадки булінгу щодо кола повноважень інших суб'єктів, відсутність чітких, зрозумілих та готових до застосування алгоритмів реагування на випадки булінгу та взаємодії між суб'єктами реагування та з метою підвищення рівня обізнаності учасників освітнього процесу про алгоритм дій спеціалістів різних суб'єктів реагування авторами була підготовлена наступна схема, що зображує взаємодію суб'єктів реагування відповідно до своїх повноважень у випадку булінгу:

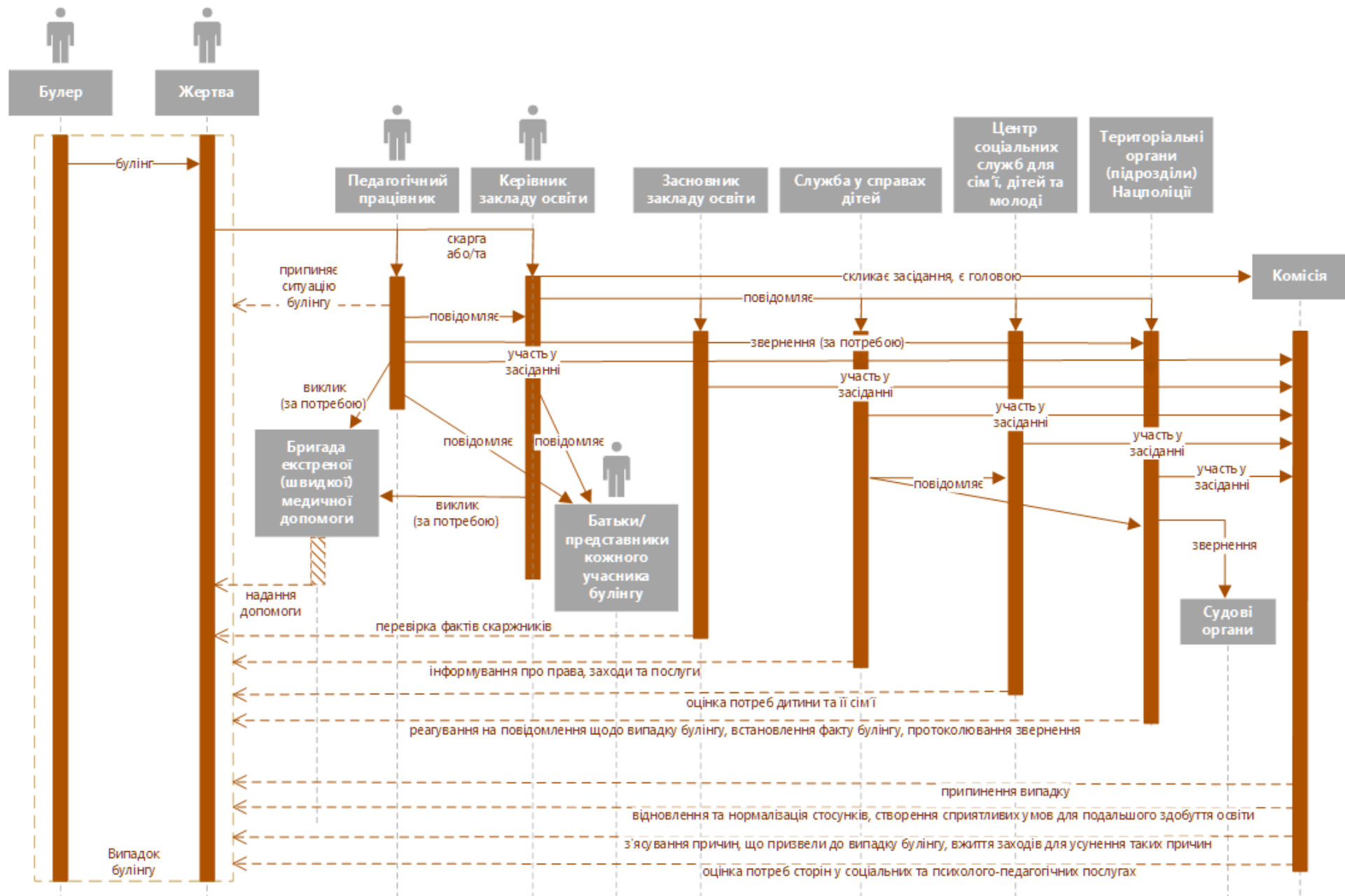

РИСУНОК 1. АЛГОРИТМ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ РЕАГУВАННЯ У ВИПАДКУ БУЛІНГУ

ТАБЛИЦЯ 3. ПРО МЕРЕЖУ СУБ'ЄКТІВ РЕАГУВАННЯ У ВИПАДКУ БУЛІНГУ У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

№ з/п	Назва закладу, органу місцевого самоврядування / виконавчої влади, установи, громадської організації	Мережа у Полтавській області
1.	Заклади освіти	1299 закладів освіти (дошкільних, загальної середньої, професійно-технічних, вищих навчальних I-II рівня акредитації) 204809 учнів (вихованців) URL: http://www.poltav-oblosvita.gov.ua/
2.	Служби у справах дітей	38 служб у справах дітей: 1 обласна, 25 районних, 3 в містах, 5 районних в містах, 4 в об'єднаних територіальних громадах. Працює 118 посадових осіб
3.	Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	45 центрів URL: https://www.adm-pl.gov.ua/page/dovidnik-centriv-socialnih-sluzhb-dlya-simy-ditey-ta-molodi
4.	Органи місцевого самоврядування: департаменти, управління, відділи, інші структурні підрозділи з питань освіти	66 управлінь (відділів, секторів, департаментів) з питань освіти
5.	Підрозділи ювенальної превенції Головного управління Національної поліції	1 відділ ювенальної превенції (4 працівники) обласного апарату та 35 працівників територіальних підрозділів поліції області URL: https://www.facebook.com/juvenal.police.polt
6.	Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського	1 установа URL: http://poippo.pl.ua/pro-instytut
7.	Комунальна установа «Інклюзивно-ресурсний центр»	29 центрів URL: https://sites.google.com/site/irzpolt/
8.	Управління патрульної поліції Департаменту патрульної поліції	4 шкільних офіцерів поліції. 425 патрульних
9.	Благодійна організація «Світло надії»	Підрозділи благодійної організації: Головний офіс; Молодіжний центр «Lighthouse»; Центр адаптації для бездомних осіб та звільнених із місць

		<p>позбавлення волі; Навчально-виробничий центр; Консалтинговий центр; Притулок для жінок; Відділ програм громадського здоров'я; Пенітенціарний відділ; Відділ моніторингу і оцінки; Фінансовий відділ</p> <p>URL: http://www.lightofhope.com.ua/departments/head_office</p>
10.	Полтавська обласна молодіжна громадська організація «Твій Світ»	<p>URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/35010913/</p>

ВИСНОВКИ

Як результат, можемо зробити наступні висновки щодо наявних проблем з протидії булінгу та їх вирішення:

1. **Психологічні проблеми** полягають у глибинних традиціях слухняності, покірності, терпимості насильства, часто неусвідомлюваних, які формувала попередня соціально-політична система, внаслідок чого у пострадянському суспільстві закріпились як особисті, так і професійні установки «не виносити сміття із хати», «вирішувати проблеми тихо, по-сімейному», «приховування конфліктів в школі/вдома», які:

- унеможливають вчасне реагування та подолання булінгу до того, як ситуація доходить до критичної «точки кипіння», потім виходячи з-під контролю та стаючи некерованою;
- перешкоджають спеціалісту суб'єкту реагування (педагогу, поліцейському, працівнику служб у справах дітей, соціальних служб), як особистості і продукту попередньої системи, повноцінно дотримуватись визначених нормативно-правовими актами алгоритмів протидії насиллю (булінгу, цькуванню) та застосовувати наявні знання від час виконання службових обов'язків;
- перешкоджають оприлюдненню насильницьких дій щодо себе або інших через цілу низку страхів, наприклад, через страх осуду з боку найближчого оточення.

Наступними вагомими **психологічними проблемами** протидії булінгу є:

- нездорова конкуренція між суб'єктами реагування, суть роботи яких полягає саме у максимальній командній взаємодії для захисту інтересів жертви у разі настання випадку булінгу. Це пов'язано із пережитками попередньої системи в Україні, які передбачали відокремлену їх діяльність, на сьогодні ж це посилюється бажанням довести власну значимість та страхом бути непотрібним і втратити роботу;
- накопичена втома та внутрішня напруга педагогів через постійні зміни вимог, критеріїв оцінки ефективності професійної діяльності останніх та їх суперечливість, іноді навіть взаємовиключення однієї іншою, що створює відчуття їх нездійсненності та може вилитися у булінгові дії по відношенню до учнів.

Кадрові проблеми тісно пов'язані із фінансуванням соціальної сфери і полягають у наявності чималої кількості спеціалістів та установ, які просто фіксують та перенаправляють повідомлення про булінг, і критичної нестачі спеціалістів-практиків та установ (закладів), що дійсно надають психотерапевтичні, корекційно-розвиткові, інших послуг жертвам булінгу,

сім'ям, які потрапили у скрутні життєві обставини, постраждалим від домашнього насильства тощо. Така робота наразі «довантажується» на наявних фахівців інших спеціальностей, які часто не мають ні відповідної освіти, ні умов для надання таких послуг.

Методологічні проблеми полягають у:

- недостатній обізнаності спеціалістів суб'єктів реагування на випадки булінгу щодо кола повноважень інших суб'єктів реагування на випадки булінгу та правової сторони питання протидії булінгу, точних дефініцій понять (конфлікт, насильства, булінг тощо) в законодавчих текстах;
- відсутність чітких, зрозумілих та готових до застосування алгоритмів реагування на випадки булінгу та взаємодії між суб'єктами реагування.

В основному це спричинено реформуванням вже наявних та створенням нових органів у зв'язку зі створенням об'єднаних територіальних громад, структур соціальних служб та служб у справах дітей в їх складі і неналежною підготовкою у вищих навчальних закладах педагогічних, соціальних працівників з питань теоретичних соціально-психологічних аспектів насильства (булінгу) та надання конкретної допомоги на робочому місці на різних стадіях (виникнення/розвитку) насильства (булінгу).

Організаційні проблеми полягають у:

- відсутності чіткої системи, неналежній якості, формальності профілактичної роботи з питань булінгу в закладах освіти суб'єктами, які опікуються цими питаннями;
- перебиранні деякими організаціями (установами) собі частини повноважень, які при цьому виходять за межі їх юрисдикції;
- недостатнє орієнтування та/або повне незнання спеціалістами, що мають відповідний досвід, освіти, займають відповідну посаду та відповідають за взаємодію суб'єктів реагування на випадки булінгу, назв місцевих установ, організацій, структур, органів самоврядування та ключових осіб, відповідальних за протидію та реагування на випадки булінгу.

Нормативно-правові проблеми полягають у наявності чималої кількості неузгодженостей у нормативно-правових актах з питань булінгу. Так, наприклад, у чинних документах Міністерства освіти і науки України на педагогічних працівників покладається обов'язки «розслідування»³⁰ та або встановлення фактів булінгу, або перекваліфікація їх у «конфліктну ситуацію».

³⁰ Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) від 18.12.2018 р. № 2657-VIII»: лист Міністерства освіти і науки України від 29.01.2019 № 1/11-881

Тим самим, на педагогічного працівника, який не уповноважений це робити і не має відповідної підготовки, покладається право та обов'язок визначати, хто – булер, а хто – жертва, що має ознаки дискримінаційної дії.

Інший приклад: на даний момент відсутні (попередні втратили чинність, а нові поки не прийняті) нормативно-правові акти^{31,32}, які регулюють діяльність ключових суб'єктів реагування на випадки булінгу (служби у справах дітей, Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, педагогічні працівники), з причин, пов'язаних із процесами децентралізації та іншими реформами.

2. **Орієнтовні шляхи вирішення проблем** з протидії булінгу полягають у:

- координованій взаємодії спеціалістів суб'єктів реагування на випадки булінгу всіх ланок і рівнів;
- приведенні до належного стану законодавства, що стосується реагування на випадки булінгу,
- методичного забезпечення спеціалістів суб'єктів реагування на випадки булінгу усією необхідною інформацією щодо їх діяльності з профілактики та протидії булінгу;
- розробці та широкому впровадженні «дорожньої карти дій» – чітких, зрозумілих та готових до застосування алгоритмів реагування на випадки булінгу та взаємодії між суб'єктами реагування;
- створенні належних умов для вчительської праці, приведенні вимог та критерії оцінювання праці педагога до єдиного стандарту;
- підвищенні правової та психологічної культури у суспільстві;
- посиленні соціальної допомоги сім'ям, що потрапили у складні життєві обставини;
- оновленні змісту підготовки у вищих навчальних закладах педагогічних, соціальних працівників з питань теоретичних соціально-психологічних аспектів насильства (булінгу) та надання конкретної допомоги на робочому місці на різних стадіях (виникнення/розвитку) насильства (булінгу).

³¹ Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 80. Соціальні послуги. (Із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства праці та соціальної політики №274 від 24.07.2006) : Наказ Міністерства праці та соціальної політики України 14.10.2005 № 324. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0324203-05>

³² Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів : Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.06.2013 № 665. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0665729-13>

ПРИКІНЦЕВЕ СЛОВО АВТОРІВ

Оскільки, як бачимо, проблема булінгу є багатовимірною та лежить у багатьох площинах, підхід до її вирішення також потребує комплексності. І тільки завдяки скоординованій співпраці всіх і кожного з учасників освітнього процесу, всіх і кожного з спеціалістів суб'єктів реагування на випадки булінгу всіх ланок та рівнів, всіх і кожного з представників різноманітного українського суспільства ми зможемо якщо не подолати, то хоча б мінімізувати негативний вплив такого ганебного явища як насильства (домашнє, булінг, мобінг) на сучасне, проєвропейське, підрастаюче молоде покоління і весь соціум загалом.

Перший крок до створення безпечної української школи у Полтавській області зроблено. Продовжимо цей шлях разом.

З повагою, автори.

ВИСЛОВЛЮЄМО ЩИРУ ПОДЯКУ ЗА СПРИЯННЯ У АНАЛІЗІ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ МАТЕРІАЛІВ:

Горошко Тетяні Віталіївні, завідувачу центру практичної психології і соціальної роботи комунального закладу «Полтавський міжшкільний ресурсний центр Полтавської міської ради»,

Завезіон Валентині Сергіївні, начальнику служби у справах дітей виконавчого комітету Глобинської міської ради,

Кабушці Юлії Вікторівні, директору Пирятинського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді,

Кішінець Ользі Андріївні, начальнику гуманітарного відділу виконавчого комітету Мачухівської сільської ради,

Курбалі Анні Сергіївні, головному спеціалісту служби у справах дітей Полтавської облдержадміністрації,

Москаленко Ірині Миколаївні, начальник відділу ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Полтавській області підполковник поліції,

Федоті Марині Вікторівні, методисту відділу служби у справах дітей виконавчого комітету Піщанської сільської ради,

Цебі Ірині Іванівні, методисту районного педагогічного сервісного центру відділу освіти, молоді та спорту Карлівської районної державної адміністрації,

Шилову Віктору, керівникові молодіжного центру «Lighthouse» Благодійної організації «Світло надії».

ДЖЕРЕЛА

1. Балакірева О. Насильство та булінг в освітньому середовищі. Результати соціологічного дослідження “Здоров’я та поведінкові орієнтації учнівської молоді (HBSC)”. 2018. 35 с. URL : http://kubg.edu.ua/images/stories/podii/2018/10_26_bullying_02.pdf
2. Бобровський М.В., Горбачов С. І., Заплотинська О. О. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти. Київ, Державна служба якості освіти, 2019. 240 с. С. 56–59 (Критерій 1.2.1. Заклад освіти планує та реалізує діяльність щодо запобігання будь-яким проявам дискримінації, булінгу в закладі). URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/posibniki/abetka%20dlya%20directora.pdf>
3. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти / наказ Міністерства освіти і науки України 28.12.2019 № 1646. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03.02.2020 № 111/34394. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>
4. Долаємо соціальну ізоляцію дитини. Психологія дітей. Сайт Osvita.ua. URL : <https://childdevelop.com.ua/articles/psychology/1843/>
5. Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти. Частина V Булінг у початковій школі. URL: <http://testportal.gov.ua/tag/pisa-2018/>
6. Інформація про звернення до поліції Полтавської області протягом 2019 року з питань можливого булінгу : лист управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Полтавській області 17.08.2020 № 23/115/20/01-2020
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.02.2019 № 8073-Х. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
8. Концепція Нової української школи. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
9. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні. 2009. № 1–2. С. 84–93. URL : https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/poperedzhenya_dl/buling_article.pdf
10. Методичні рекомендації щодо проведення просвітницько-профілактичних занять з учнями 1–11 класів за програмою «Школа і поліція» / за заг. ред. Журавель Т., Новохатня К. Київ. 2016. 195 с. URL : <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKVENwUVAzQ1B6a00/view>
11. Миськевич Т. Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні : перші кроки України та світовий досвід. Громадська думка про право творення : інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів. Дод. до журн. “Україна : події, факти, коментарі” / гол. ред. В. Горвий. 2019, січень. № 1 (166). URL : http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4110:regulyuvannya-problemi-bulingu-na-zakonodavchomu-rivni-pershi-kroki-ukrajini-ta-svitovijdosvid&catid=8&Itemid=350
12. Найдюнова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : методичні рекомендації. Київ, 2014. С. 22-26, 64.
13. Поляруш С. І. Поняття та проблема правового захисту від шкільного булінгу // Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Суми, 20–21 трав. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Суми, 2017. С. 211–213.
14. Про апробацію експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції»: лист Міністерства освіти і науки України від 27.05.2016 № 2/2-14-966-16. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B3m2TqBM0APKM3ZNQlpsem1sV3M/view>

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 5, ст. 33. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>

16. Про затвердження Загального положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 573. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2013-%D0%BF>

17. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07.06.2018 № 686/32138 зі змінами, внесеними наказом МВС України від 20.06.2020 № 488. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z0686-18?lang=uk>

18. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/z0686-18?lang=uk>

19. Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції / Наказ Національної поліції України від 06.11.2015 № 73 (у редакції наказу Національної поліції України від 03.09.2019 № 887). URL : http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/n594-polozhennya-pro-dpp_compressed.pdf

20. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 545. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF>

21. Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.09.2000 № 434. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26.09.2000 № 659/4880. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0659-00>

22. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.05.2018 № 509. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 31.07.2018 № 885/32337. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18>

23. Про затвердження Положення про районний (міський) методичний кабінет (центр) : Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.12.2008 № 1119. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25.12. 2008 № 1239/15930. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1239-08>

24. Про затвердження Положення про республіканський (Автономної Республіки Крим), обласні та Київський і Севастопольський міські інститути післядипломної педагогічної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.11.2000 № 538. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 31.07.2001 № 651/5842. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0651-01>

25. Про затвердження Порядку здійснення соціального замовлення за рахунок бюджетних коштів : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04. 2013 № 324. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-2013-%D0%BF>

26. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2007 № 1068. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-%D0%BF>

27. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

28. Про позашкільну освіту : Закон України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 46, ст. 393. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>

29. Протидія булінгу (короткий опис, приклади) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ilt.multycourse.com.ua/ua/page/22/103>

30. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. / Андрєєнкова В. Л., Мельничук В. О., Калашник О. А. К.: ТОВ “Агентство “Україна”. 2019, 132 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/2019-11-25-protydiy-bullingy.pdf>

31. Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18 грудня 2018 р. № 2657-VIII : Лист Міністерства освіти і науки України від 29.01.2019 № 1/11-881. URL : <https://osvita.ua/legislation/other/68437/>
32. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема / І. Сидорук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. 2015. № 1. С. 169–173. URL : <http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/6578/1/35.pdf>
33. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння боулінгу / Український інститут дослідження екстремізму. URL : <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>
34. Хадзіме А. Знуцання в японських школах: шляхи вирішення проблеми. URL : <https://www.nippon.com/ru/currents/d00290/>
35. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. ; Український фонд «Благополуччя дітей». Київ, 2018. 56 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/protidia-bulingu/21kbos.pdf>
36. Школа очима батьків, вчителів та директорів шкіл (за результатами соціологічного опитування) / Фонд “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва. URL : <https://dif.org.ua/article/shkola-ochima-batkiv-vchiteliv-ta-direktoriv-shkil-za-rezultatami-sotsiologichnogo-opituvannya>
37. Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016–2018) / Резюме дослідження; [С. Колишко, М. Паращевін, В. Яворський]; під заг. ред. Т. Печончик. Київ, 2018. 96 с. URL : <https://dif.org.ua/uploads/pdf/19484532155c0fae449caba5.69437042.pdf>
38. Рекомендації для закладів освіти щодо застосування норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р. № 2657-VIII: лист Міністерства освіти і науки України. № 1/11-881. 29.01.2019

Булінг: усвідомлення проблеми та визначення векторів її вирішення : методичні рекомендації / Муліка К.М., Чарченко П.С. – Електронне видання. – Полтава : ПОІППО, 2020. – 45 с. – Доступ : <http://poippo.pl.ua/nml/elektronni-vidannia-poippo>.

Відповідальний за випуск: К.М. Муліка, П.С. Чарченко.

Комп'ютерний набір: К.М. Муліка, О.М. Самойлюк,
Т.В. Хорошева, П.С. Чарченко.

Літературний редактор: К.М. Муліка, О.М. Самойлюк,
Т.В. Хорошева, П.С. Чарченко.

Комп'ютерна верстка: К.М. Муліка, П.С. Чарченко.

Оформлення обкладинки: Т.В. Шарлай.

кафедра філософії і економіки освіти,
навчально-методичний кабінет психологічної служби,
центр методології та методики формування цінностей
Полтавський обласний інститут післядипломної освіти
ім. М. В. Остроградського
36029, м. Полтава, вул. Соборності, 64ж
тел. (0532) 56-38-52
E-mail: root@poippo.pl.ua

